Open Access

उदयगिरी - बहुभाषिक इतिहास संशोधन पत्रिका

(A Bimonthly, Refereed, & Peer Reviewed Journal of History)

Published by: AAASSHER, Mumbai, (MS) India

Journal homepage: https://udayagiri.aaassher.org/

ISSN (Online): 2583-8423

Volume 1, Issue 4, October 2023; Pages 823 – 826

DOI: 10.5281/zenodo.10280268

Original Research Article

महात्मा गांधीची नई तालिम, एक संक्षिप्त विश्लेषण

हारके रागिणी शिवलिंग

महात्मा बसवेश्वर महाविद्यालय लातूर ४१३५३२ महाराष्ट्र, भारत

Corresponding author E-mail: raginiharke@gmail.com

Received: 13 October, 2023 | Accepted: 26 October, 2023 | Published: 28 October, 2023

नियोजन, मुलभूत शिक्षण मूलभूत प्रशिक्षण आणि अशा विविध नावांनी ओळख ल्या जाणारे जाणाऱ्या गांधीजींची शिक्षणपद्धती प्रत्यक्षात भारतीय सभ्यता आणि संस्कृतीच्या पायाशी किंवा संबंधित होती, गांधीजींना राष्ट्रपिता म्हणून संबोधले जाते कारण त्यांनी भारतीय लोकांच्या समस्य आणि परीस्थितीचा सखोल अभ्यास केला होता आणि था कारणांसाठी त्यांनी आपल्या शिक्षण पद्धतीचे मूल तत्व 'मॅन्युअल प्रोडक्टिव्ह वर्क' असे ठेवले ज्यामुळे त्यांचे वेतन वाढण्यास मदत झाली. शिक्षक आणि इतर बाबी पण खर्चाचीही योग्य व्यवस्था असायला हवी, कारण त्यावेळची मार्थीक परीस्थितीही अत्यंत दयनीय होती वर्ध्यातील आपल्या शिक्षणात त्यांनी भारतीय जनतेला स्वायन्त आणि प्रगतीशील बनवण्यासाठी अनेक सकारात्मक आणि फायदेशीर सुचना दिल्या ही शिक्षा शिक्षण प्रणाली मानसशास्त्रीय तत्वांवर आधारीत आहे, कारण त्यात विद्यार्थ्यांच्य भावडी निवडी, क्षमता आणि क्षमतांनाही महत्व दिले आहे. मूल मूलभूत शिक्षणाला आपण मूलभूत शिक्षण असेही म्हणतो, मूलभूत शिक्षण म्हणज अशी शिक्षणपद्धती त्यामध्ये मुलांचा शारीरिक, मानसिक नैतिक, सामाजिक व अध्यात्मिक विकास विविध प्रकारच्या हस्तकलेचे प्रशिक्षण देऊन शिक्षणाला स्वावलंबी बनवण्याचा प्रयत्न केला जातो.मुलभूत शिक्षण किंवा मूलभूत भ म्हणने अशा प्रकारचे शिक्षण जे प्राप्त करून मूल स्वावलंबी होऊ शकते, व्यक्ती स्वावलंबी होऊ शकते आणि आपले जीवन चालवण्यासाठी काही कमाईची व्यवस्था करू शकले सोप्या शब्दात शिक्षण म्हणतात जर आपण मूलभूत त्याबद्दल बोललो तर आपण असे म्हणू शकतो की ही शिक्षण प्रणाली आहे ज्यामध्ये मुलांना स्वावलंबी बनवले जाते. मुलाला आयुष्य चालवण्यासाठी असे शिक्षण दिले पाहीजे. जेणेकरून तो काहीतरी कमवू शकेल शिक्षणात मुलांना जगण्याची संबंधित प्रत्येक पैलू शिकवल जाती. अशा प्रकारचे शिक्षण घेतल्याने मुले जीवन जगण्यास सक्षम होतात.

फेब्रुवारी 1998 मध्ये हरिपुरा येथे भारतीय राष्ट्रीय कॉंग्रेस' च्या भरलेल्या वार्षिक अधिवेशनात 'बेसिक एज्युकेशन' चा ठराव संमत करण्यान आला. भारतीय राष्ट्रीय कॉंग्रेसच्या कार्यसूचीवर राष्ट्रीय शिक्षणा' चा विषय 1906 साली झालेल्या वार्षिक अधिवे शनात आलेला होता. मात्र, राष्ट्रीय शिक्षणाचा गांधीप्रणीत विचार पुढे आला तो 1921 च्या असहकाराच्या चळवळीपासून त्या वेळी व तेव्हापासून देशात ठिकठिकाणि ज्या राष्ट्रीय शाळा उभ्या राहिल्या त्यामध्ये, निदान काही ठिकाणि तरी गांधीजींच्या सुचनेनुसार सूतकताईला, एक विषय म्हणून, स्थान देण्यात आले होते. विशेषत: अशा तन्हेने, हे कौशल्य आत्मसात करून विद्यार्थ्यांना स्वताच्या पायांवर उभे राहता यावे, असा विचार न्यामागे होता, गांधीजींनी शिक्षणाचा एक अगदी नवीनच पण राष्ट्रीय' विचार देशापुढे मांडला वर्धा येथे झालेल्या ऑक्टोबर 1937 मधील शिक्षण परिषदेने ही गांधीप्रणीत शिक्षण योजना, गांधीजींच्या पुढाकारानेच कॉंग्रेसमध्ये. स्वीकृतीसाठी पाठविली सरकरी हरिपुरा, कॉंग्रेस अधिवेशनात, गांधीजींची राष्ट्रीय शिक्षणाची योजना सर्वानुमते संमत करण्यात आली.

हिंदुस्तानी तालिकी संघ

भरलेल्या शिक्षणविषयक, संमेलनाच्या दुस-या नि अखेरच्या दिवशी म्हणजेच 23 सप्टेंबर ऑक्टोबर 1937 या दिवशी बुनियादी शिक्षणाची योजना तयार करण्यासाठी उसको जाकीर 'दुसेन यांच्या अध्यक्षतेखाली एक समिती नियुक्त करण्यात आली होती.

१. एखादया पायाभुत उपयोग मध्यवर्ती ठेवून "त्याभोवती मुलांच्या शिक्षणाची रचना करण्यासाठी म्हणून, प्रायोगिक स्वरूपावर, दोन बुनियादी शाळा सुरु करण्याच्या निर्णय घेण्यात आला त्यांपैकी एक जामिया मिलिया इस्लामिया, दिल्ली येथे आणि दुसरी शेगावमध्ये उघडण्याचे निश्चित झाले. शेगावलाच या 'हिंदुस्तानी तालिमी संघाचे कार्यलयही नक्की करण्यात आले.
२. या नव्या धर्तीच्या शिक्षणासाठी प्रशिक्षक तयार करण्याकरीता याचा दोन ठिकाणि दोन प्रशिक्षण केहे सुरू करण्याचा निर्णय घेण्यात आला; त्याचबरोबर न्या भिन्न प्रातांतून कॉन्ग्रेस सरकारे स्थापन आली होती, त्या त्या प्रोनामधुन स्थानिक भाषांतून नयी तालीमचा व्यवहार चालविण्याचे शिक्षण देणारी प्रशिक्षण केले निर्माण व्हावीत, असाही प्रयत्न करण्यात येणार होता
३. आपआपल्या प्रांतामधुन बुनियादी शाळा सुरू करण्याकरीता कॉग्रेस सरकारांना पुजाकार घ्यायला उपयुक्त करण्यासाठी, संधान, संधाने, आचार्य कृपलानी, आचार्य कालेलकर मंत्री आर्यनायकर यांची एक समिती स्थापन केली या समीतीने, लगोलगच, म्हणजे मे. महिन्यात (1938) कॉंग्रेस सरकारांच्या मुख्य मेत्यांना नि शिक्षणमंत्र्यांना आपापल्या प्रांतात बुनियादी शाळा सुरु करण्याची विनंती करण्यासाठी भेटावे, असेही ठरविण्यात आले.

या अहवालात पूर्वीच्या संमेलनातील यासर्व ठरावांवर आधारीत अशी नयी तालीमची योजना मांडण्यात आली; त्यामागचा विचार तसेच नव्या धर्तीच्या शाळेची उदिष्ट्ये काय असतील हेही अहवालात स्पष्ट करण्यात आले होते या अहवालात एक तीन वर्षाचा आणि केवळ एक वर्षाचा अशा दोन प्रशिक्षणांचे एक शिक्षणक्रमही समाविष्ट करण्यात होत आले होते त्या शिक्षणक्रमाचे व्यवस्थापन, पर्यवेक्षण, तसेच परीक्षा यांबाबतची माहीती यात आली होती तर शेवटी,

परीशिष्टामध्ये तर संपूर्ण सात वर्षाचा कातकाम नि विणकाम' यांचा अभ्यासक्रम दिला होता तसेच त्यासाठी लागणाऱ्या सर्व वस्तूंची यादी, अपेक्षित खर्चासह दिलेली होती. पहिल्या अहवालाच्या पाठोपाठ कालकाम आलेल्या, सकिर हुसेन समितीच्या दुसया भहवालात, बुनियादी शिक्षणाच्या सविस्तर अशा अभ्यासक्रमाच्या समावेश करण्यात आला होता. बुनियादी शिक्षणाबाबत ' अहवाला' ने स्वीकारलेला अभ्यासक्रमाबाबतचा नवा दृष्टिकोन या अहवालात स्पष्ट झाला आहे, उदयोगाकरावी शिक्षण देताना, विदयार्थ्यांना जे विविध उपक्रम दिले जाणार होते, त्यांचा परस्परांशी समन्वय साधला जावा अशी भूमिका घेतली होती आणि याचेच प्रतीबीच विदयार्थ्यासाठी तसेच शिक्षकांच्या प्रशिक्षणा साठी तयार केलेल्या अभ्यासक्रमात परावर्तीत करण्याचा प्रयत्न या अहवालाने केला होता

बुनियादी तालिम

नयी तालिमच्या लिखित घटना तयार झाल्यानंतर, पदाधिकाऱ्यांच्या जबाबदान्या निश्चित झाल्यानंतर अतिशय उत्साहात भाणि. अतिशय वेगाने नयी तालिमच्या अभिनव आंदोलनाला प्रारंभ झाला या प्रांत सरकारांनी योजनेच्या अंमलबजावणीसाठी अत्यंत आवश्यक अशा शिक्षक - कार्यकर्त्याची पहिली तुकडी तयार करण्याचे काम वरच सोपविले. महिन्यान हिंदू हिंदुस्तानी तालिमी संघा' वर्धा येथे 1938 च्या जून एका अल्पकालीन वर्णाचे आयोजन करण्यात अलि मुंबई, मध्यप्रांत, ओडिसा बिहार आणि सरहदतात अशा प्रतिनिधि आणि प्रत्यक्ष कामात पाच प्रातांचे उतरू पाहणारे राष्ट्रीय शाळांमधील आणि इतरही काही खाजगी शाळांमधील अनेक शिक्षक या पहिल्याच वर्गात प्रशिक्षण घेण्यासाठी उत्साहाने बाबच साल वेगवेगळया अशा या प्रांतामधून दोन्ही पद्धतीने नयी तालीमचा घाट घातला जाणार शाळा होता, एक म्हणते, नव्याने बुनियादी निर्माण केल्या जाणार होत्या, आणि दुसरे म्हणने अस्तित्वात असलेल्या प्राथमिक शालां चंच रूपांतर बुनियादी शाळांमध्ये केले नाणार होते. दुसरी बैठक 19 नोव्हेंबर 1938 ला वर्धा येथे शाली नयी तालीमध्या प्रत्यक्ष कार्यवाहीची सुरुवात करण्याच्या दृष्टीने ही सभा महत्वाची होती.

प्रशिक्षण, प्रसार आणि संशोधन या तीनही दिशांनी या नवीन शिक्षणाचे कार्य विस्तारण्याची गरज होती, त्यांच्या एका निर्णयाने, भिन्न भिन्न प्रांतांमध्ये प्रशिक्षण वर्ग घेण्याचे व त्यासाठी त्याच्या शिक्षणक्रम आखण्याचे काम हाती घेण्यात आले तर दुसन्या निर्णयाने, हिंदुस्तानी तालिमी संघांच्या वतीने नालवाडी (वर्धा) येथे विनोबानींच्या मार्गदर्शनाखाली एक पूर्ण वर्षाचा अध्यापकांच्या वर्ग चालविणारे केंद्र काढावे असे ठरविण्यात अलि. हिंदुस्तानी तालिमी संधाला अनेक तन्हेची प्रकाशनेही हाती घ्यावी लागणार होती. ती हिंदी, उर्दू, इंग्रजी आणि गरजेनुसार अन्य भाषांमध्येही करावी, असे ठरविण्यात आले. अशा प्रकारे बुनियादी शालांमधून हरतो उदयगाहारे मुले शिकू लागतील, तेव्हा ते अनुखाण के उत्पादन होईल त्याच्या विक्रीचा प्रश्न लगोलग उभी राहणार होता, कारण, गांधीजींच्या कल्पनेनुसार, जर था विक्रीतून शिक्षकांचे मानधन निघावयाचे असेल किंवा 'शिक्षणस्वावलंबना' च्या उदिष्टाप्रत पोचायचे - असेल, तर उत्पादित मालाच्या विक्रीची व्यवस्था निश्चित भाणि कायम स्वरुपाची होण्याची आवश्यकता होती. अशा या शिक्षण पद्धतीचा प्रसार हाती घ्यायला हवा होता तेवढ्याच मोठ्या प्रमाणावर बुनियादी शिक्षण देणारी अध्यापक विद्यालये तयार करण्यात आणि आली गांधी विचारांवर आधारीत अशी जी शिक्षणपद्धती अमलात येऊ पाहत होती. तिला ' बुनियादी शिक्षण' भसे जाकीर जाकिर हुसेन समितीने म्हटले होते. हिंदुस्तानी तालिमी संघाच्या 31 ऑक्टोंबर 1939 च्या सभेत बुनियादी तालिम' हे नक्की नाव करण्यात

ग्रामीण शिक्षणातील क्रांती

16 जुलै 1938' च्या हरिजन मध्ये गांधीजीनी 'नयी तालीम' च्या योजनेवर होणाऱ्या टीकेला उत्तर दिले आहे "केवन टीकेला उत्तर म्हणून नव्हे, तर टीकीचे मुद्दे आणि त्याच्याबाबत गांधीजींनी भूमिका कळव्या च्या दृष्टीने पुढील उद्धृत महत्वाचे आहे उईमधील वृत्तपत्रांतून वर्षा योजनेवर लिहून येत आहे ते वाचून उनसे वाटते, की त्या कोणी, एकतर था योजनेचा नीटपणे अभ्यास केलेला नाही, त्याच्या सिद्धान्तावर सुक्ष्मपणे विचारही केलेला नी नाही त्यांनी तीन मुदयावर आक्षेप घेतले आहेत

१. धार्मीक शिक्षणाला बिलकुल स्थान दिलेले नाही.
२. मुले आणि मुली यांना एकता शिकविण्याची "सोय केली जाणार आहे.
३. सर्व धर्माबाबत समानतेने आदरभाव । निर्माण करण्याचा प्रयत्न केला जाणार आहे.

गांधीजींनी प्राथमिक शिक्षणाला सर्वात जास्त महत्व दिले होते या शिक्षणाची त्यांची संकल्पना म्हणजे मैट्रिक्युलेशच्या बरोबरीने शिक्षण : फक्त इंग्रजी वजा करून, बुनियादी शिक्षणातील कृांतिकारकत्व मर्जरी साइक्स यांनी थोडक्यात स्पष्ट केले आहे. गांधीजींच्या 1 31 जुलै 1937 च्या हरिजनमधील लेखाचा हवाला विऊन त्या म्हणतात की, त्यातील प्रत्येक वाक्यातून होतीचा संदेश दृग्गोचर होत आहे गांधीजींच्या उपर्युक्त लेखातील आणखी एक आशयही असाच क्रांतिकारण आहे गांधीजींनी म्हटले की आजवर मी बौदिक कामाला श्रमकार्याची जोड दयावी भरने म्हणत होतो, पण ह आता मी म्हणतो की श्रमाचे काम बुद्धी चेतविण्याचे प्रमुख साधन व्हायला हवे. म्हणज सारे श्रमाचे काम हे शास्त्रीय पद्धतीचे शिक्षण झाले पाहिजे, असा गांधीजीचा आगृह होता.

संदर्भ सूची

१. नयी तालीम गांधीप्रणित शिक्षणविषयक प्रयोगांचा इतिहास: **प्रा. रमेश पानसे.**
२. महात्मा गांधी विचार दर्शन: **कुंभार नागोराव**.
३. 'महात्मा गांधीजींचे सामाजिक तत्वज्ञान': **कुंभार नागोराव**.